

Dominik Antonik

Sława literacka. Studia z socjologii i ekonomii literatury

Głównym celem pracy doktorskiej jest analiza i interpretacja fenomenu sławnych pisarzy w najnowszej kulturze przy użyciu samodzielnie opracowanej ramy teoretycznej, uwzględniającej wpływ wzajemnych i złożonych relacji kultury, ekonomii, mediów i publiczności na nowe warunki produkcji literackiej. Na podstawowym poziomie badania dążą do wyjaśnienia wpływu zjawiska pisarzy-celebrytów na przekształcenie funkcji autora, rozumienie literatury i związku pisarza z dziełem, na społeczną cyrkulację twórczości i konstruowanie znaczenia. Kolejnym celem projektu jest wskazanie szerszych konsekwencji pojawienia się na scenie literackiej silnie oddziałujących pisarzy i rewizja dominującego modelu socjologii życia literackiego. Autorzy poddani analizie wymykają się tradycyjnym podziałom na autonomię i heteronomię, sztukę wysoką i popularną, bowiem umiejętnie poruszają się między wieloma polami, gromadząc zarówno kapitał kulturowy, jak i ekonomiczny. Celem badań jest wyjaśnienie, jak różne i rzekomo przeciwstawne waluty, logiki i wartości działają w obrębie twórczości silnie obecnych pisarzy i jak zmienia to warunki akumulacji uznania i prestiżu. Innymi słowy, proponuję nowy model produkcji literackiej oparty na innej mapie relacji pól i form kapitału, nowych regułach gry i przekształconym *illusio* praktyk kulturowych, niż te opisane przez Pierre'a Bourdieu. W szerszym sensie projekt dąży do opracowania nowego modelu socjologii produkcji, konsumpcji i rozpowszechniania literatury, którego pytania badawcze, zakres analizowanych zjawisk i metodologia pozwolą wyjaśnić najnowsze a zarazem kluczowe problemy funkcjonowania literatury w sieciowej kulturze późnego kapitalizmu.

U podstaw badań stoi rozpoznanie, że w ostatnim dwudziestoleciu polski przemysł literacki uległ gwałtownemu rozwojowi i profesjonalizacji, a marketing, coraz bardziej złożone strategie promocyjne, walka o widzialność autorów i wzrastająca rywalizacja o każdą formę kapitału i legitymizacji mają istotny wpływ na funkcjonowanie kultury literackiej, recepcję, warunki produkcji, reprezentacje twórczości i pisarzy, a w końcu na sam proces tworzenia reżimów wartości kulturowej. Krytyka po roku 1989 zwraca uwagę, że produkcja literacka coraz bardziej oddala się od modelu autonomicznego, co interpretuje jako zdominowanie literatury przez logikę rynku i stopniowy regres wartości specyficznych dla sztuki. Jest to dobrze znana narracja na temat komercjalizacji twórczości literackiej. Swoją argumentację prowadzę w przeciwnym kierunku. Kluczowe dla mnie pytanie brzmi: co gwiazdy literackie

oraz relacje między różnymi formami kapitału, polami i agentami, które sławni autorzy warunkują i przez które są warunkowani, mogą nam powiedzieć o współczesnym polu literackim i przestrzeni możliwości literatury, pisarzy, publiczności i innych agentów.

W pracy tej przekonuję, że literatura nie jest terenem walki między sztuką i pieniędzmi, ale złożonym systemem, do którego różni instytucjonalni i indywidualni agenci (od pisarzy, krytyków, czytelników i księgarzy, przez nagrody literackie, aż po festiwale) wprowadzają różne rodzaje stawek, walut, dyspozycji i wartości. Wszyscy uczestnicy tego systemu przeprowadzają transakcje, obejmujące odrębne formy kapitału (kulturowy, medialny, ekonomiczny, dziennikarski), które zawsze przynajmniej częściowo są podatne na wymianę i konwersję. Tak rozumiem uczestnictwo w kulturze literackiej, którą ujmuję relacyjnie, korzystając przy tym z rozciągnięcia rachunku ekonomicznego na wszystkie dobra materialne i symboliczne. Ci kulturowi agenci nie mają jednak tak jasno określonych motywacji, jak zakładał Bourdieu w swoim modelu pola literatury, walczą bowiem o złożone stawki, a ich sukces uzależniony jest od umiejętnego gromadzenia wszystkich form kapitału. Przyjęcie takiej rozszerzonej ekonomii produkcji i konsumpcji literackiej pozwala zdystansować się do binarnych podziałów i rozpatrywać sławnych autorów poza sztywnymi kategoriami sztuki wysokiej i masowej. Sławni autorzy nie są wyłącznie produktem rynku i sumą efektów promocyjnych, bo w ich tworzeniu i cyrkulacji równie istotną rolę odgrywa kapitał kulturowy i prestiż.

Pośrednim celem badań jest zatem opisanie przemian w obrębie makrostruktury – relacji ekonomii, kultury, mediów i społeczeństwa – legitymizującej ideologie estetyczne i reżimy wartości. Opisuję także zmiany w obrębie habitusu agentów kultury i *illusio* literatury. *Illusio* uległo zmianie, bo poszukiwanie autonomii i „właściwej” wartości literatury w odmowie udziału w transakcjach między sztuką, mediami rynkiem i konsumentami nie prowadzi dziś do powiększenia uznania i pozycji w ramach „właściwej” hierarchii. Odrzucenie przez pisarza udziału w wydarzeniu medialnym i inne taktyki bezpośredniego oporu albo nie będą miały żadnego znaczenia, albo zapośredniczone przez skandal i kapitał dziennikarski i tak zwrócą się z nawiązką w kapitale medialnym i ekonomicznym, bo z promocyjnego wiru nie ma ucieczki. *Illusio* oparte na micie czystej sztuki i autonomicznego artysty nie jest już źródłem uznania i uprawomocnienia, lecz co najwyżej nieszczerą zagrywką, bo stawki i cele stały się bardziej skomplikowane, a reguły gry uległy zmianie i opierają się na dwuznacznych strategiach i konwersji różnych form kapitału w prestiż kulturowy. Transakcje te podtrzymuje zbiorowo wytwarzana wiara, że w tej grze wciąż chodzi o coś więcej niż o pieniądze. Przekonuję, że autorzy-celebryci są najbardziej zaawansowanym narzędziem do negocjacji, gromadzenia i konwersji wszystkich rodzajów kapitału i do zarządzania prestiżem kulturowym. Jednym z celów projektu jest opisanie tych mechanizmów.

Badania skupiają się na analizach współczesnego pola produkcji literackiej i autora jako jego głównego agenta, zakładają bowiem, po pierwsze, że fenomen popularności pisarzy nie jest zjawiskiem marginalnym i osobnym, lecz ma charakter strukturalny i wynika z systemu obiektywnych relacji między wszystkimi agentami literatury. Po drugie, zjawisko sławy literackiej w sposób szczególnie wyraźny uwidacznia złożone relacje literatury i pisarzy ze wszystkimi rodzajami pól i kapitału, które są paradygmatyczne dla funkcjonowania całego współczesnego przemysłu literackiego. Sławni autorzy, intensywnie obecni w komunikacji i wyobraźni społecznej, jak w soczewce skupiają w sobie problemy najnowszej literatury w jej silnych związkach z mediami i ekonomią. Pisarze-celebryci, tacy jak Masłowska, Witkowski, Pilch, Szymborska, Twardoch czy Dehnel uruchamiają najbardziej złożone układy relacji we współczesnej sieciowej kulturze literackiej i inicjują największą liczbę transakcji między wszystkimi polami i formami kapitału, stanowiąc klucz do zrozumienia współczesnego przemysłu literackiego jako całości.

Należy podkreślić, że sława pisarzy jest specyficzna i wyraźnie odmienna od celebrytów świata muzyki czy filmu. Ci drudzy od początku operują w sferze spektaklu i pod wyraźnym wpływem komercyjnej produkcji kulturowej. W twórczości literackiej wartości oparte na autonomii oddziałują szczególnie silnie, przez co sławni pisarze są *par excellence* skandaliczni: łączą pola i formy kapitału, które powinny się wzajemnie wypierać, jednocześnie negocjując i wystawiając na próbę *illusio* literatury. Nie są ani produktem rynku, ani sztuki, bo wynikają z umiejętnego gromadzenia form kapitału dominujących w obu polach. Nie są też typowym przykładem historycznej kultury środka, bo zaprzeczają warunkującym ją opozycjom, łącząc popularność i prestiż, kapitał ekonomiczny i uznanie. Podatność kapitału wynikającego z autonomii na wymianę na inne waluty i transakcje przebiegające w przeciwnym kierunku są specyficzne dla sławnych autorów i odróżniają ich od celebrytów działających w historycznej kulturze masowej, a także od pisarzy, którzy mimo popularności nie funkcjonują jako wyobrażone tożsamości i nie cieszą prestiżem kulturowym czy uznaniem. Przykładem sławy literackiej jest dla mnie Twardoch czy Pilch, ale nie autorzy bestsellerów literatury gatunkowej czy celebryci mediów masowych.

Praca doktorska łączy kilka wielkich zagadnień literaturoznawstwa, poruszając problematykę dotychczas ignorowaną przez polskie badania. Jej celem jest wyjaśnienie zjawisk i procesów kluczowych dla zrozumienia funkcjonowania literatury i pisarzy w najnowszej kulturze. Staram się odpowiedzieć na pytania, kim jest autor, jaką funkcję pełni w kulturze i produkcji literackiej późnego kapitalizmu oraz co sławny pisarz ma wspólnego z szerszym problemem tożsamości i widzialności jako formami kapitału.